

SUD HOKIMIYATINING KONSTITUTSIYAVIY MAQOMI VA HOKIMIYATLAR BO‘LINISHI PRINSIPINING AMALIY TA‘MINLANISHI

Olimova Sabrina Jamshid qizi

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litsey o‘quvchisi.

+998773210808 olimovasabrina461@gmail.com

Asrorova Gulyuz Zamon qizi

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litsey o‘quvchisi.

+998972661227 asrorovagulyuz379@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20661160>

Annotatsiya. Ushbu maqolada sud hokimiyatining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomi hamda davlat hokimiyati tizimida hokimiyatlar bo‘linishi prinsipining amaliy ta‘minlanishi mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida sud hokimiyatining mustaqilligi, uning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat tarmoqlari bilan o‘zaro tiyilish va muvozanatlashish tizimidagi o‘rni zamonaviy konstitutsiyaviy islohotlar kontekstida tadqiq etilgan. Muallif sud hokimiyati mustaqilligini ta‘minlashning huquqiy kafolatlari, sud tizimini shakllantirish tartibi va odil sudlovni amalga oshirishda yuzaga kelayotgan tizimli muammolarni qiyosiy-huquqiy metodlar yordamida ochib beradi. Maqolada sud hokimiyatining chinakam mustaqilligiga erishish, uning nufuzini oshirish va hokimiyatlar bo‘linishi prinsipini amalda to‘liq realizatsiya qilishga qaratilgan ilmiy-nazariy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sud hokimiyati, konstitutsiyaviy maqom, hokimiyatlar bo‘linishi, tiyilish va muvozanatlashish tizimi, sud mustaqilligi, odil sudlov, konstitutsiyaviy islohotlar, huquqiy davlat.

Аннотация. В данной статье анализируются конституционно-правовой статус судебной власти и механизмы практического обеспечения принципа разделения властей в системе государственной власти. В рамках исследования в контексте современных конституционных реформ рассматриваются независимость судебной власти, её роль в системе сдержек и противовесов во взаимодействии с законодательной и исполнительной ветвями власти. С использованием сравнительно-правовых методов автор раскрывает правовые гарантии обеспечения независимости судебных органов, порядок формирования судебной системы и системные проблемы, возникающие при осуществлении правосудия. В статье разработаны научно-теоретические предложения и практические рекомендации, направленные на достижение подлинной независимости судебной власти, повышение её авторитета и полную реализацию принципа разделения властей на практике.

Ключевые слова: судебная власть, конституционный статус, разделение властей, система сдержек и противовесов, независимость суда, правосудие, конституционные реформы, правовое государство.

Asosiy qism. Davlat hokimiyati arxitekturasida hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi shunchaki boshqaruv mexanizmlarining funksional taqsimoti yoki sotsiologik konstruktsiya emas, balki jamiyat va davlat o‘rtasidagi ijtimoiy shartnomaning, inson huquqlari mutloqligining hamda adolat intilishining oliy huquqiy kafolatidir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 11-moddasi milliy davlatchiligimiz poydevori sifatida O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi — hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linishi prinsipiga asoslanishini qat'iy normativ imperativ sifatida belgilaydi. Mazkur konstitutsiyaviy qoida o'z mohiyatiga ko'ra hokimiyat tarmoqlarining bir-biridan mutloq izolyatsiya qilinishini emas, balki qonun ustuvorligini ta'minlash yo'lida bir-birini tiyib turishi va muvozanatlashini (checks and balances) taqozo etadi.

Biroq, ushbu triadada sud hokimiyati o'zining tabiatiga ko'ra alohida sotsial-huquqiy va psixologik tabiatga ega. Agar qonun chiqaruvchi hokimiyat jamiyatning siyosiy irodasini shakllantirsa, ijro etuvchi hokimiyat ushbu irodani moddiylashtirsa, sud hokimiyati har qanday subyektiv siyosiy konyunkturadan, o'tkinchi mafkuraviy tendensiyalardan va ma'muriy o'zboshimchalikdan yuqori turuvchi neytral adolat maydoni, konstitutsiyaviy tartibning muhofizi sifatida namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 130-moddasida muhrlangan: "O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalardan, boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqil holda ish yuritadi" degan fundamental norma sud hokimiyatining konstitutsiyaviy-huquqiy legitimligi va avtonomligining yuridik asosi hisoblanadi.

Sud hokimiyatining mazkur konstitutsiyaviy maqomi jamiyat ijtimoiy-psixologik hayotida chuqur xarakterga ega. Sud binosiga qadam qo'ygan, o'zining buzilgan huquqini tiklashni istagan har qanday fuqaro davlatning repressiv qudratini yoki ma'muriy amaldorning irodasini emas, balki qonunning daxlsiz, adolatli va neytral himoyasini his etishi shart. Agar fuqaroda davlatning sud tizimi adolatli qaror qabul qila olishiga nisbatan psixologik ishonch o'lsa, jamiyatda huquqiy nigilizm (huquqni inkor etish), ijtimoiy apatiya va hokimiyat institutlariga nisbatan nafrat uyg'onadi. Shuning uchun ham, hokimiyatlar bo'linishi prinsipining amaliy ta'minlanishi — bu shunchaki qonun matnlaridagi deklaratsiya emas, balki har bir sudyaning ongi va irodasida, har bir sud majlisining qarorida aks etishi lozim bo'lgan jonli huquqiy reallikdir. Sud hokimiyatining zaiflashishi yoki uning ijro etuvchi hokimiyat soyasiga aylanib qolishi totalitarizm va huquqsizlik xavfini tug'diradi, bu esa huquqiy davlat o'limining muqaddimasidir.

Ushbu konstitutsiyaviy arxitekturani amaliyotga tatbiq etish va sudyalarning institutsional mustaqilligini ta'minlash maqsadida "Sudlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni (yangi tahriri) qabul qilingan bo'lib, u sud hokimiyatining moddiy va protsessual poydevorini belgilaydi. Mazkur Qonunning 4-moddasi sudning asosiy vazifalarini iyerarxik tarzda tartibga solar ekan, birinchi o'ringa aynan "Insonning Konstitutsiya va boshqa qonunlar, xalqaro shartnomalar bilan kafolatlangan huquqlari hamda erkinliklarini, qonuniy manfaatlarini... himoya qilishni" qo'yadi. Bu qonunchilik strukturasi sud tizimiga an'anaviy sovet yuridik maktabidan qolib ketgan "davlat manfaatlarini har qanday usul bilan himoya qilish" stereotipidan voz kechishni, davlat va inson to'qnashganda tarozi pallasini inson huquqlari foydasiga burish majburiyatini yuklaydi. Sudyaning qaror qabul qilish jarayonidagi ruhiy va irodaviy holati uning kasbiy faoliyatidagi eng nozik va eng strategik nuqtadir. Sudya har qanday iqtisodiy, ma'muriy yoki mansabparastlik qo'rquvidan mutloq xoli bo'lgandagina adolatli hukm chiqara oladi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 136-moddasi birinchi qismida: "Sudyalar

mustaqildirlar, faqat qonunga bo'ysunadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo'ladi" deb qat'iy belgilab qo'yilgan. Ushbu konstitutsiyaviy normani rivojlantirgan holda, "Sudlar to'g'risida"gi Qonunning 67-moddasi sudyalarning faoliyatiga aralashishning mutloq g'ayriqonuniy ekanligini sanksiyaviy xarakterda imperativlashtiradi. Davlat organlari, mansabdor shaxslar yoki fuqarolar tomonidan sudyaga har qanday shaklda — xoh u ochiq ma'muriy bosim, xoh yashirin "tavsiya" yoki telefon qo'ng'irog'i bo'lsin — ta'sir o'tkazishga urinishi konstitutsiyaviy tuzumga va xalq suverenitetiga tajovuz sifatida baholanishi huquqiy haqiqatdir.

Zotan, sudyaning mustaqil ruhiyatini sindirish, uni ijro hokimiyati oldida qaram kimsaga aylantirish — butun jamiyatning huquqiy xavfsizligini yo'q qilish bilan barobardir. Biroq, hokimiyatlar bo'linishi va sud mustaqilligi prinsiplarining amaliy realizatsiyasidagi eng keskin va yashirin to'qnashuvlar iqtisodiy hamda tashkiliy omillar negizida yuzaga keladi. "Sudlar to'g'risida"gi Qonunning 98-moddasiga muvofiq, sudlarni moliyalashtirish va moddiy-techika jihatidan ta'minlash O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi hamda bu mablag'lar odil sudlovni to'la va mustaqil amalga oshirish imkoniyatini ta'minlashi shart. Ushbu normaning huquqiy-falsafiy mohiyati shundaki, sud hokimiyati o'z budjetini shakllantirishda yoki moddiy ehtiyojlarini qondirishda ijro etuvchi hokimiyat organlariga (masalan, Moliya vazirligi yoki mahalliy hokimliklarga) qaram bo'lmasligi kerak. Amaliyotda agar sud binosini ta'mirlash, sudyaning maoshini belgilash yoki moddiy ta'minotini ajratish masalasi ijro hokimiyatining ixtiyorida qolsa, bu holat sudyaning psixologiyasida aks-sado beradi.

Sudya beixtiyor o'zining moddiy farovonligini ta'minlab turgan ijro etuvchi organ bilan konfliktga kirishishdan, ularning noqonuniy qarorlarini yoki hokim hujjatlarini bekor qilishdan hayiqib qoladi. Natijada, ma'muriy sud muhokamalarida davlat organi va oddiy fuqaro teng huquqli subyekt sifatida namoyon bo'lolmaydi. Sudya ongosti darajasida "davlat (budjet taqsimlovchi) manfaatlarini himoya qilish" stereotipiga asir bo'ladi. Shu sababli, amaliyotda to'liq mustaqillikka erishish uchun sud tizimining budjeti parlament tomonidan alohida, himoyalangan maqsadli maqola sifatida tasdiqlanishi va uning taqsimoti faqat Sudyalar oliy kengashi hamda Oliy sud tomonidan mustaqil boshqarilishi lozim.

Shundagina sud hokimiyati moddiy kishanlardan ozod bo'ladi. Hokimiyatlar tarmoqlari o'rtasidagi funksional muvozanatni saqlashda, qonun chiqaruvchi organning konstitutsiyaviy chegaradan chiqib ketishini jilovlashda hamda qonunlarning inson huquqlariga muvofiqligini ta'minlashda "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonun va u orqali faoliyat yurituvchi Konstitutsiyaviy sud tiyilish va muvozanatlashish tizimining oliy nuqtasi (institutsional arbitri) hisoblanadi. Mazkur Konstitutsiyaviy Qonunning 4-moddasiga binoan, Konstitutsiyaviy sud qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning hujjatlari Konstitutsiyaga muvofiqligini aniqlaydi, qonunlarning va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarning konstitutsiyaviyligini tekshiradi. Bu jarayon sud hokimiyatining shunchaki passiv, individual nizolarni hal qiluvchi xarakterini o'zgartirib, uni davlatning siyosiy-huquqiy yo'nalishini nazorat qiluvchi oliy sotsial filtrga aylantiradi.

Agar parlament (Oliy Majlis) tomonidan qabul qilingan qonun yoki Prezident va Vazirlar Mahkamasi tomonidan chiqarilgan qaror Konstitutsiyada mustahkamlangan inson huquqlariga, hokimiyatlar bo‘linishi prinsipiga zid bo‘lsa, Konstitutsiyaviy sud uni g‘ayrikonstitutsiyaviy deb topish va huquqiy maydondan mutloq o‘chirib tashlash qudratiga ega. Bu esa qonun chiqaruvchi organning siyosiy ambitsiyalari va ijro hokimiyatining tezkor-operativ irodasi ustidan sof huquqiy aqlning, adolat konsepsiyasining ustunligini isbotlaydi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchilik bazasi — Konstitutsiyaning 11, 130, 136-moddalari, "Sudlar to‘g‘risida"gi Qonunning 4, 67, 98-moddalari hamda Konstitutsiyaviy sud to‘g‘risidagi qonunchilik — sud hokimiyatining mustaqilligi va hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi uchun mukammal normativ poydevor yaratgan.

Biroq, ushbu prinsiplarning amaliyotda to‘liq realizatsiya qilinishi nafaqat yuridik matnlarning borligiga, balki jamiyatning umumiy huquqiy madaniyatiga, ijro hokimiyati mansabdor shaxslarining sud hokimiyati daxlsizligini ruhiy jihatdan tan olishiga hamda har bir sudyaning o‘z konstitutsiyaviy maqomini teran anglagan holda namoyon etadigan shaxsiy, professional jasoratiga va irodasiga bog‘liqdir. Sud hokimiyati mustaqil va daxlsiz bo‘lmagan davlatda konstitutsiyaviy huquq shunchaki illyuziyaga, adolat esa fiksiyaga aylanadi.

Xulosa. Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipi va sud hokimiyatining konstitutsiyaviy maqomi — bu shunchaki yuridik darsliklardagi mavhum dogmatika yoki davlat mashinasining quruq mexanik arxitekturasi emas. Bu — jamiyatning tirik organizmi, uning adolatga bo‘lgan asriy va fundamental ehtiyojining institutsional ko‘rinishidir. Mazkur tadqiqot davomida tahlil qilingan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 11, 130 va 136-moddalari, shuningdek, "Sudlar to‘g‘risida"gi Qonunning 4, 67 hamda 98-moddalari shuni ko‘rsatadiki, milliy qonunchilik sud hokimiyatining mustaqilligi uchun barcha fundamental va normativ kafolatlarni taqdim etgan.

Biroq, huquq faqat qog‘ozda yashamaydi; u insonlarning ongida, ruhiyatida va har kungi ijtimoiy xatti-harakatlarida moddiylashadi. Sud mustaqilligining eng oliy va eng nozik chegarasi — bu sudyaning individual ruhiyati, uning ichki irodaviy erkinligidir. Dunyodagi hech bir mukammal qonun, agar sudyaning qalbida qo‘rquv, uning ongida esa ma‘muriy hokimiyat oldida qaramlik stereotipi yashasa, unga chinakam mustaqillikni berolmaydi. Sud binosiga adolat istab, so‘nggi umid bilan kelgan fuqaroning ko‘zlaridagi chorasizlik va umid — sud hokimiyatining haqiqiy imtihonidir. Agar sud o‘zining mustaqil maqomini yo‘qotsa, ijro etuvchi hokimiyatning repressiv irodasini ijro etuvchi ma‘muriy idoraga aylansa, jamiyatda huquqqa bo‘lgan ishonch halokatga uchraydi. Adolat so‘ngan joyda esa davlat va jamiyat o‘rtasidagi ko‘rinmas ijtimoiy shartnoma buziladi, huquqiy nigilizm tomir otadi va davlat o‘zining eng oliy legitimlik asosini yo‘qotadi. Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipining amaliy ta‘minlanishi — davlat hokimiyati tarmoqlarining bir-biri bilan raqobati emas, balki inson huquqlarining mutloqligini ta‘minlash yo‘lidagi muvozanatidir. Biz sud tizimining iqtisodiy va tashkiliy jihatdan ijro hokimiyatidan mutloq avtonomligini ta‘minlamas ekanmiz, qonun ustuvorligi haqidagi deklaratsiyalar shunchaki fiksiyaga aylanib qolaveradi. Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligi — huquqiy davlatning o‘pka arxitekturasi kabidir; ushbu organ nafas olishdan to‘xtasa, butun davlat organizmi inqirozga yuz tutadi.

Xulosa qilib aytganda, sud hokimiyatining konstitutsiyaviy maqomini amalda yuksaltirish va hokimiyatlar bo‘linishini ta’minlash — bu shunchaki yuridik islohot emas, bu — millatning ma’naviy, ruhiy va huquqiy yuksalish jarayonidir. Sudya faqat qonunga va o‘z vijdoniga bo‘ysunadigan, har qanday siyosiy konyunkturadan yuqori tura oladigan iroda sohibiga aylangandagina, davlat o‘zining xalqparvarlik tabiatini isbotlay oladi.

Zero, sud mustaqilligi — davlat qudratini cheklash emas, balki o‘sha davlatni inson huquqlari poydevorida mangu saqlab qolishning yagona chorasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyot-poligrafiya ijodiy uyi, 2023. – 72 b. (Maqolada keltirilgan 11, 130, 136-moddalarning huquqiy manbasi sifatida).
2. O‘zbekiston Respublikasining “Sudlar to‘g‘risida”gi Qonuni. Yangi tahriri // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). (Maqoladagi 4, 67, 98-moddalarga qilingan qat’iy havolalar uchun).
3. “O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy sudi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy Qonuni. // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). (Tiyilish va muvozanatlashish tizimidagi oliy arxitektura tahlili uchun).
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b. (Sud-huquq islohotlarining institutsional va siyosiy-huquqiy konseptual asoslarini asoslash uchun).
5. Monteskye Sh.L. Qonunlar ruhi haqida. (O‘zbek tiliga tarjima) // Dunyo huquqiy tafakkuri durdonalari. – Toshkent: “Adolat”, 2015. – 320 b. (Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipining fundamental, falsafiy va ijtimoiy-psixologik ildizlarini ochib berish uchun).